

You must sacrifice your family on the altar of fiction.

DAVID VANN

All sorrows can be borne if you put them into a story or tell a story about them.

KAREN BLIXEN

1

We stonden tegenover elkaar, mijn moeder en ik. Zij aan de ene kant van de kist, ik aan de andere. We rukten aan de hengsels. Zij droeg sloffen, ik schoenen. Ze gleed weg en ik zette haar klem. Gewonnen.

De sleutel stak nog in het slot. Hij had erom gevraagd gestolen te worden, het was een geheime sleutel – gekruld en grof gesmeed –, mijn moeder droeg hem aan een zilveren ketting om haar nek, als een sieraad. Geen van haar kinderen kreeg ooit de kans hem in de hand te wegen.

Op een luie zondag lag ie op haar nachtkastje. Ze zat in het bad, de boiler loeide en mijn hand sloop waar hij niet mocht gaan. Toen ze hem bij het aankleden miste, stormde ze in haar ochtendjas naar beneden, waar ze me gebukt voor de kist vond, wrikkend in het roestige slot.

Zo begon het duwen en trekken en vechten.

De zilveren ketting klotste tegen het hout. Ik boog me weer naar de sleutel. Beet – maar mijn moeder dook naar mijn pols. Haar vingers schroefden om mijn vel. Prikkeldraad. Ik gilde het uit en liet de sleutel met ketting en al in haar machtige hand vallen om toe te zien hoe hij tussen haar dampende borsten verdween. Een vernedering die me zoveel kracht gaf dat ik de kist vloekend over het zeil trok – tot zeker tachtig kilo moeder zich op het deksel wierp. ‘Het is mijn kist,’ krijste ze. Alsof ik dat niet wist,

haar naam stond erop, in druipend witte letters, ze had hem na de oorlog uit Palembang mee naar Nederland verscheept – te log voor een dame, alleen te tillen door koe-lies en dan nog vroeg ie om een zweep. Zolang ik me kon herinneren stond hij in een hoek van de eetkamer onder een batik lap te smeulen.

Het hengsel kraakte van opwinding – of was het een zucht van verlangen? –, een koperen nagel schoot los. ‘Mijn kist, je molt mijn kist!’ Nog een ruk en het leer brak. Een wolkje stooft op – bruin pulver. In de stilte van de schrik kieperde ik mijn moeder op de grond... en daar lag ze, met een klapperend gebit. Haar badjas hing open en de sleutel hijgde. De naakte sleutel. Ze bedekte zich en haar ogen – bruin, met een vleugje geel – spatten woede. Twee grote tranen gleden langs haar neusvleugels, links een, rechts een, heel traag – een beeld dat zich brandde in mijn geheugen: mijn moeder kon huilen!

Mijn armen omklemden de kist, ik trok hem naar de openslaande deuren, schurend over zeil en kleed, maar het kleed schoof mee, de tafel schoof mee, boeken vielen op de grond. Mijn moeder krabbelde op en ging breed voor de dubbele tuindeur staan.

Ik deed een stap terug, zette af, bokte mijn hoofd in haar buik en daar ging ze, krakend door het glas in lood. En nou opzij, gooi de deuren open, over de drempel met dat ding, het gazon op (haar trots, zonder ook maar een plukje mos, wekelijks door mij gemaaid), de bodem kras-te het gras open, aarde spatte op – een tank was er niks bij. Dit was mijn veldslag. Ik wist niet dat een vrouw zo kon gillen.

We woonden in een buitenwijk, de meidoornhaag was nog jong, maar de tuin breed en lang, overlopend in een bos – je kon er doen en laten wat je wou. De kranten hadden net vol gestaan over een moordzaak niet ver uit de buurt, waarbij een paar keurige jongens met wie ik op dansles zat het lijk van een lastig vriendje in een waterput hadden gedumpt – pas na een jaar ontdekt. Wij hadden geen waterput, wel een composthoop en een diepe kuil, broeiend van gemaaid gras. Maar zover kwam ik niet, bij de seringboom bleef ik steken. Mijn moeder hing aan mijn rug, maar ik schudde haar van me af en klom op de kist. Sigaretje erbij en doodkalm puffen. Rook in, rook uit. Mijn oorlogssignaal. Zestien jaar oud.

Kom maar op als je durft.

Op een middag, na het uitvallen van een les op school, had ik haar bij de kist betrappt. Ik liep bij toeval langs de tuindeuren en zag haar hoofd boven het geopende deksel uitsteken. Mijn adem stokte, ik deed een stap naar voren. Ze zat geknield, met haar billen op haar hakken, de rug kaarsrecht – ja, ik had een yogamoeder in die tijd, stevig en lenig. Haar handen woelden door paperassen, ze hield een map op. Door het gekleurde glas in lood kon ik niet goed zien wat erin zat. Haar lippen bewogen, ze verscheurde iets. Voelde ze mijn schaduw? Of mijn brandende nieuwsgierigheid... ineens draaide ze zich om en zag mij staan, ik zwaaide verlegen, maar ze negeerde me en klapte het deksel dicht. Toen ik binnenkwam lag de batik er keurig overheen, de droogbloemen in de gemberpot trilden nog na – de enige opwinding in de kamer –, mijn moeder zat rustig aan tafel, met haar neus in een boek.

Geen woord over wat ik had gezien. De kist bestond niet. Het was een bijzettafel, een kruk op verjaardagen, een voetenbank desnoods, maar geen onderwerp van gesprek, gewoon een ding dat voor mij altijd op slot bleef.

‘Ik haat die kist, ik haat die kist, haat die kist.’ Dat was mijn mantra, die dag in de tuin, en ik wist dondersgoed wat een mantra was. Zeg het duizend keer en je stijgt op. Ikhaatdiekistkhaatdiekistkhaatdiekistkhaatdiekistkhaatdiekistkhaatdiekistkhaatdiekist.

Tot ik hees was en high.

Mijn moeder liep jammerend naar de schuur en kwam terug met een bijl. ‘Ga van die kist af.’ Ik lachte haar uit, sprong op de grond en drukte haar in de seringen. (Geef me één sering en ik ruik die dag.) Hier die bijl. Ik rukte hem uit haar hand en gaf een beuk op het deksel. Met de botte kant en ook nog een keep met de scherpe. Het tropenhout spleet. Mijn moeder dook boven op me.

‘Ik ontferf je. Ik ontferf je.’

Haar nagels krasten in mijn nek en om mijn strot. De tijgerin.

Mijn adem piepte.

Ze won.

De kist werd weer naar binnen gesleept.

Lap erover.

2

Een maand na de dood van mijn vader hield mijn moeder grote schoonmaak. Zijn geur moest worden weggeschrobd, zijn geest verjaagd. Ze zeulde de matras van zijn ziekbed naar buiten en gaf hem er stevig van langs met de mattenklopper. Scheerkwast, nagelborstel, tandenborstel, klerenborstel – de brand erin, zuiveren en de resten in een diepe kuil begraven – geen haar of schilfer mocht er van hem achterblijven. Na een dag luchten, waarbij de ramen in hun haakjes huilden, stak ze een kaars aan en liepen we samen drie keer met een bibbervlam om het huis, daarmee sneden we de negatieve krachten die ons omsingelden voorgoed af. Voortaan zou zijn woede de deur van ons huis niet meer kunnen vinden en zijn geschreeuw ons niet meer uit de slaap houden. Zo bande ze mijn driftige vader uit – met dweil, luiwagen, mattenklopper en lucifers. En door de tafel zo tegen de muur te schuiven dat alleen zij nog aan het hoofd kon zitten.

Daarna was ik aan de beurt, de zoon, besmet door de boze gal van zijn verwekker. Een zuiveringsdieet zou mij helpen: rauwkost, tarwekiemen, met biergist versterkte yoghurt, komkommerbouillon, gepureerde geelwortel en liters rodebietensap. Zo spoelde ik mijn darmen, plaste ik me schoon en groeide ik uit mijn lager zelf.

Na het lichaam de geest. Een nieuwe levenswijze werd

mij opgelegd. Om mijn drift te beteugelen verdiepte mijn moeder zich in de schriftelijke cursus *Praktische Hypnose. Het verdrijven van kwade gedachten, overal en altijd aan te wenden*. Aan de hand van instructies wilde ze proberen mijn onderbewustzijn tot kalmte te manen – een beproefde methode in haar occulte vriendinnenkring. De stroom naar mijn hoger zelf was gestremd en als ik mijn geest maar openstelde zouden de goede krachten vanzelf weer bovenkomen.

Onder het eten sprak ze in de taal van de cursus: de magnetische centraalblik is de zender van het verstand... Na een week studie gebood ze me recht tegenover haar te komen zitten en legde haar handen plechtig op mijn schouders. Tegenstribbelen had geen zin, ik was gewend haar proefkonijn te zijn. Voor we overgingen tot een kalmerende hypnose moesten we eerst onze energiestromen in elkaar laten overvloeien – hoe minder weerstand hoe beter. Haar mouwen kriebelden tegen mijn wang. Het hypnosecahier lag naast haar op tafel. Mijn moeder tekende met houtskool een stip op de brug van mijn neus. Ik keek naar haar op en telde de plooitjes om haar mond, haar rimpels, haar zorgen. Ze deed haar best mij ‘diep en nauw’ aan te kijken, maar halverwege vluchtte haar blik naar de instructies.

‘Het is de bedoeling dat je nu vanzelf je ogen sluit.’

Ik kneep ze stijf dicht.

‘Denk positief,’ zei ze met een zware stem.

Ik deed mijn best om aan neuken te denken – een fluis-terwoord op school.

‘Geef je over.’

Ik klemde mijn tanden op elkaar. Ik kon mijn lachen niet houden.

Naarstig geblader. 'Je kijkt me aan, dat mag niet.' De magnetische centraalblik liet haar ogen tranen, maar met mij gebeurde niks. 'Pure onwil.'

Met de kat lukte het wel. Dieren waren heel gemakkelijk te hypnotiseren, vogels, slangen, 'allemaal wetenschappelijk bewezen'. Ze had in de tuin een muis uit de bek van de kat bevrijd – alleen maar door hem aan te staren. De beledigde onschuld kwam zelfs tegen zijn gewoonte in deemoedig kopjes geven. Mijn moeder kon zo naar het circus.

Nieuwe boeken kwamen ter tafel: over heilmagnetisme, positief denken, de sympathische zenuwvlecht. Haar lezen werd studeren. Ze maakte aantekeningen en tikte ze na het avondeten uit op een zachtgroene typemachine met tweekleurig lint. Na een dag of wat kwam ze met de diagnose: ik liet me te snel afleiden.

We legden ons toe op concentratieoefeningen. Horloge op tafel en alleen naar de secondewijzer kijken, je alleen op die ene wijzer richten en elke keer dat je gedachten afdwaalden een streepje zetten. Je moest lang oefenen om binnen de vijf streepjes per minuut te blijven; lukte het, dan was je op de goede weg. Ze leerde me in de stilte te stappen door me alleen op mijn ademhaling te concentreren en zo geluiden uit te bannen. Kwam te pas bij het huiswerk en bij het lezen. In die zelfgeschapen cocon van stilte was het maar een kleine stap om dingen te zien die er niet waren. Nu haar dochters het huis uit waren – twee van hen hadden zelfs het land verlaten – zag ze haar kans

schoon ook mij in de zweefkunst in te wijden.

Ze leerde me kaartleggen, we raadpleegden samen de I Tjing en namen wekelijks mijn toekomst door. Zorgelijk, zorgelijk, maar er was nog wat aan te doen. Ze trok me steeds dieper haar wereld in. Ik wou het en ik wou het niet. Ze hield me in haar ban. We gingen samen in gebed. Nee, we kletsen niet met God, aan de Bijbel deden we niet. God zat in jezelf. We vroegen om kracht. Ik diende mij te wapenen, tegen lust en ongeduld, tegen mijn kwetsbare drift en tegen de onwil en de roddel. ('Wij zijn anders, wees daar trots op!') En in dat wapenen moest je vrede zoeken, met jezelf, met je naasten. Het klonk tegenstrijdig, maar toen niet (en nog zie ik de logica in haar onlogica).

Voor het slapen drukten we onze vingertoppen tegen elkaar, een voor een. Ik voelde de warmte van haar droge hand en de kloven van het werken in de tuin. Onze vingers ademden – 'vrede in, vrede uit' – en zo banden we de negatieve energie uit. Onderwijl riep zij de rivieren te hulp, om ons innerlijke vuil af te voeren, het water stroomde in een meer en om dat meer lag de rimboe (die ik zwart-wit uit het fotoalbum kende). Ik moest me de oranje gloed van een ondergaande zon voor de geest halen – oranje boven veel groen.

Terwijl zij de lof zong op een sreen bestaan, zag ik boven op mijn slaapkamerkast de vlucht-koffer liggen – vershoten canvas, met koperen hoeken die glommen als het maanlicht kierde. Hij was gevuld met noodwaar, Sunlightzeep, ontsmettingsalcohol, voor als het oorlog werd. Sprak de radionieuwslezer over Sovjet-tanks in Honga-

rije, dan haalde zij de koffer van de kast en vulde hem aan met bederfelijker waar: cacao-poeder, druivensuiker, aspirine, levertraan, en een blik Nivea. 'Daar denk je niet een-twee-drie aan, maar oorlog is slecht voor je huid.'

Zij prentte mij onwaarneembare uitzichten in, vruchtbaar, welig en veilig: 'Groen groen. Oranje oranje.' Maar ik, het proefkonijn, zag een ander groen: mijn uit een militaire jas geknipte korte broek, prikkend en hard, tot de eerste sneeuw te dragen, om sterk te worden. Klaar voor de Rus. Gehard voor Siberië. En ik zag een ander oranje: de medaillelinten voor moed, beleid en trouw aan Koningin en Vaderland die mijn gedecoreerde vader na een slape-loze week met zijn tanden verscheurde en na een dwaas saluut op mijn pyjamajasje spelde. Mijn moeder hoorde geen schreeuw. Ze liep de kamer uit, weg van het bloed op mijn borst – vol hoger vrede.

Vermorzel de drift. Hunker naar verbetering. Laat het positieve winnen. Ram het erin. We speelden hamer en aambeeld, en vonden elkaar in tegenkracht.

3

Op mijn negentiende verliet ik het ouderlijk huis en likte de wonden van de moederliefde. Sindsdien hield ik afstand, als ik iets van haar had geleerd was het dat wel. Ze verzette zich niet, haar taak zat erop – ik was gevormd. Bovendien handelde ik volstrekt in overeenstemming met mijn door haar getrokken horoscopen. De pijl van de boogschutter schiet voorbij het eigen erf. Zo nu en dan bellen was genoeg, en drie keer per jaar op bezoek.

Na haar vijfentachtigste betrok mijn moeder een ouderwets rusthuis niet ver van de kust. Misschien kwam het door mijn verhuizing naar Parijs of door mijn vele reizen, maar een bezoek aan haar nieuwe onderkomen schoot er telkens bij in, en ik voelde me ook niet schuldig, de weinige keren dat ik even bij haar binnenwipte en zij me lauwe thee voorzette, keek ze nauwelijks op uit haar boek. Ik leek haar te storen. Ze kon zich prima alleen redden. Twee dochters overleden en eentje in het buitenland – nooit een klacht. ('Nee hoor, jullie hoeven niet te komen, ik heb het zelf ook veel te druk. Zie maar.') Helder van geest en naar eigen zeggen 'niet dood te krijgen'. Kom eens om zo'n moeder. Nee, veeleisend kon ik haar niet noemen. Tot die dag dat ze mij belde: 'Wanneer ben je weer eens in Holland? Je moet iets voor me doen.'

Ze was niet veel veranderd toen ze de deur voor me opendeed, hooguit iets gekrompen. Ze liep belabberd, wankele-
lend zocht ze houvast aan deurkruk en handschoenen-
kastje. Er stond een rollator in de hoek van de hall – de
plinten en de oude pers in de zitkamer droegen de sporen
van krassende wieltjes. Geen stoel was vrij, behalve de
hare, een houten troon met een verlept kussen – elke zit-
plaats werd bezet door boeken en kranten. (‘Beter een
boek op bezoek dan een mens’ – een van haar favoriete ge-
zegdes.) De grote eettafel lag bezaaid met boeken en pa-
pieren, de helft geopend en gelardeerd met opengescheur-
de enveloppen, pennenbekers stonden links en rechts van
haar stoel, een fruitschaal, een jaden kom gevuld met
halfedelstenen en een hazenpoot tegen de reumatiek –
onder handbereik een knoestige wandelstok, krom als
een sabel. Het was een familiestuk uit eigen boom gesne-
den, in mijn jongensjaren nog goed om mee te slaan, maar
sinds de verhuizing naar het rusthuis vooral in gebruik
als stampstok tegen dove burens die de televisie te hard
lieten tetteren – zo was het bij eerder bezoek. Nu diende
hij haar om naar de keuken te lopen. Ze helde voorover,
zag ik, en hield wandelend een dikke buik in bedwang –
een gezwel leek het wel. ‘Wat heb je daar?’ vroeg ik. ‘Niets,
ze mesten me hier vet.’ Ik wou haar helpen. Nee, geen arm.
‘Flinkzijn, flinkzijn.’ Haar stok maakte lange dagen (‘Een
goeie stok kent geen pensioen’). Ze liet me trots zien hoe
je met de punt, zonder te bukken, een op de grond geval-
len krant kon oprapen, hoe een tussen ijskast en tegel-
muur gevallen lepel zich naar voren liet schuiven en hoe
je met deze derde arm het hoge keukenraam open en dicht

kon doen. Zie je wel, ze had niemand nodig! Al kon de theepot die ze schuifelend van aanrecht naar tafel bracht beslist een sopje gebruiken, het Wedgwoodporselein – zo oud als haar leven – zag zwart van de waxinelichtjes en het ketelsteen koekte aan de tuit... maar gelukkig, de thee was lauw. Altijd lauw. Ik was even bang dat ze haar oude gewoontes kwijt was.

Het tafelkleed zat onder de vlekken. Vooral bij haar stoel kon ik zien waar ze zich opduwde, waar ze haar placemat uitvouwde, waar ze dagelijks haar tarotkaarten legde en koperen I Tjingmuntjes gooide – ook de toekomst laat sporen na. Het was bovenal haar leesplaats, met slijtplekken van spanning en verveling: ze las nog altijd drie, vier boeken per week. Ook dat was een oude gewoonte.

Na een ronde om de tafel besteed ze met moeite haar troon, plantte het kussen voor haar buik en gebod me ‘nu eindelijk eens’ te gaan zitten. Ik maakte een stoel naast haar vrij – ‘nee, niet naast me, recht tegenover en kijk me niet zo aan.’

‘Ja, mammi.’

Ze trok haar schapenwollen vest recht en schikte de ketting op haar borst – met zorg gekozen uit haar verzameling. Elke kwaal, dag of activiteit vroeg om een speciale steen. Ditmaal had ze een snoer versteende hars uit de Oostzee opgevist, ook al vloekte het goudgeel bij het rood van haar blouse: barnsteen was haar reissteen.

En reizen wou ze. Al weken had ze met het idee rondgelopen en nu moest het eruit, zonder gedraai: ‘Ik wil mijn geboortehuis nog een keer zien. En snel.’

Ze wreef het barnsteen op. ‘De tijd dringt.’

‘Wat is er dan?’ vroeg ik bezorgd.

‘Niks, maar mijn handen verlangen naar klei en ik zou zo graag de dijk op willen.’

‘Maar je kan nauwelijks lopen.’

‘Je duwt me maar.’

‘En daar kom je nu mee. Je wou toch niks meer van de boeren weten?’

‘Ik droom van het fort. De soldaten marcheerden op ons erf.’

‘Oorlog,’ verzuchtte ik, ‘we zijn weer thuis.’

‘Het wordt mijn laatste reis.’

‘Hoe kom je daarbij?’

‘Dat is mij aangezegd.’ Ze keek me triomfantelijk aan, treiterend bijna.

‘Aangezegd, aangezegd, door wie, de dokter?’

‘Nee, stemmen, oude stemmen.’ Ach, wanneer was ze er voor het laatst geweest, vijftig, zestig jaar geleden mischien?

‘Kijk, nieuwe schoenen, speciaal aangeschaft.’ Twee klittenbandstappers piepten onder het tafelkleed. Ik stelde voor de volgende keer mijn laptop mee te nemen en met Google Earth boven het boerenland te zweven. En klei kon ik overal opspitten.

Haar wandelstok tikte op het tafelblad. ‘Nee, je snapt het niet, ik heb daar stappen liggen, mijn vroegste ik, mijn eerste oorlog...’ Ze brak haar zin af en bladerde woest door haar kunstagenda. De dag van vertrek stond al aangestreept: haar verjaardag.

‘Maar dat is al heel gauw, dan kan ik helemaal niet.’

‘Kom zeg, een dagje voor je ouwe moeder. Ik word acht-ennegentig, verdorie.’

We kibbelden, maar ik had niets in te brengen ('Wat doe je daar eigenlijk in Parijs?'). Een betere dag om te reizen zat er trouwens voorlopig niet in. Ze had de efemeriden er zorgvuldig op nageslagen – het lichtblauwe boekje met de sterrenstanden lag als bewijs op tafel –, een rolstoel was al geregeld.

Jaren was ze niet achter haar tafel weg te branden, wou ze van een autotochtje niets weten, en nu had ze de mond vol over hoe we zouden rijden en hoe lang en hoe ver. Ja, we gingen er een mooie dag van maken, weg van de verplichte feestelijkheden, het felicitatiepraatje van de directrice en taart in de conversatiezaal.

'Je denkt toch niet dat ik mijn verjaardag tussen die oudjes ga vieren?'

4

Het motregende toen ik haar een week later kwam ophalen. Het rusthuis rook naar koffie, de ochtendkranten lagen uitgevouwen op de leestafel naast de ontvangstbalie, ergens ver weg klonk een piano en dames met gebakken haren rolden hun rollator behendig naar de conversatiezaal – hun stuurkunst ontroerde me, ooit waren het stappende meisjes geweest, je zag het aan hun knuisten. Maar waar waren de mannen, werden hier alleen maar weduwen opgeborgen? Ik had er mijn moeder al eens eerder naar gevraagd. ‘Vrouwen zijn sterker,’ zei ze, ‘dat weet je toch?’ Het maakte haar altijd vrolijk mannen te bespotten: ‘In gevangenschap gingen ze er ook het eerste aan.’ Ik dacht aan mijn conditie en nam de trap.

Het was warm en benauwd in de bovengang, alle ramen waren dicht. Sommige bewoners hadden schilderijen in hun voorportaal gehangen, veel landschappen, kunst waar je niemand mee kon beledigen, hooguit de goede smaak – visitekaartjes van keurigheid. Op elke mat stond een vuilniszakje, het afval werd die ochtend kenmerkend opgehaald. Een weeë lucht hing om de deuren. Lekluiers, de geur van ouderdom.

Mijn moeders appartement keek uit op de tuin, je moest remonstrants wezen om zo mooi te mogen wonen, een bezwaar dat ze licht nam: ze was lid van wel vijf geloven,

al ging ze nooit naar de kerk. ('Ik heb geen dominee nodig om God te vinden.') Haar deur stond op een kier, ze zat me op te wachten in de hall, rijklaar in een rolstoel van het huis – de jas dichtgeknoopt en tas op schoot, stok in de hand. Ik hoefde haar alleen nog maar naar buiten te duwen, via de leveranciersingang graag en niet langs de balie – ze wilde de directrice ontwijken.

De rolstoel paste nauwelijks in de kofferbak. Mijn moeder liet zich nog moeilijker de auto in krijgen. De veiligheidsriem benauwde haar. 'Wat is dat voor onzin, het lijkt wel een dwangbuis.'

'Het is de wet, mammie.'

'Ik leg het de agent wel uit.'

Opgelucht reden we de parkeerplaats af. Ontsnapt aan taart en toespraak. Zo, nu kon ze los en breed jarig wezen, in een jas van bonkig tweed, wandelstok tussen haar knieën, tas op schoot.

'Leg die stok op de grond.'

'Nee.'

'Zet die tas dan weg.'

'Nee.'

'En doe die lelijke sjaal af.' Nou, vooruit, omdat ik zo aanhield.

Na een uurtje knoopte ze eindelijk haar jas open en sloeg hem half over de versnelling. Ze raakte niet uitgekeken op de verkeersborden boven de weg en trok geregeld aan mijn arm om me te wijzen op verwarrende klaverbladen. We reden langs nieuwe buitenwijken, industrieterreinen en linten van beton en glas, nergens lag nog een stukje vrije horizon. 'Het is wel erg vol geworden,' zei ze teleurgesteld.

Na jaren Parijs moest ook ik aan voortbouwend Nederland wennen. De Randstad was bijna klaar, nog een paar kilometer geluidswal eromheen en er kon een deksel op. Ik had zojuist in de krant gelezen dat de Nederlanders, na de Denen, het gelukkigste volk van Europa waren. De Fransen scoorden veel lager, die slikten en masse zenuwpillen.

‘Er zit vaak niks anders op dan je gelukkig te liegen.’ Mijn moeder zei het zachtjes, onnadenkend bijna, ze zocht iets in haar tas.

‘Ben jij gelukkig?’ vroeg ik.

Ze draaide zich verbaasd naar me toe. ‘Zoiets vraag je niet aan een moeder.’

‘En aan een zoon?’

‘Je hebt toch niet te klagen?’

Ze verwachtte geen antwoord, de inhoud van haar tas was belangrijker, een bruinleren zak waar de poes nog zijn nagels aan had gescherpt – een poes die al twintig jaar dood was. Waar kon die verdomde kaart nou zijn gebleven? Hè, hè, na veel gewroet kwam hij boven. Ze vouwde hem uit over knie en stuur. Niet een stukje, maar heel Nederland, vol rode kronkelwegen die ze zestig jaar geleden met de solex had bereden. De Afsluitdijk stond er nog net op, maar de nieuwe polders en de Deltawerken hadden het niet gehaald. Ik sloeg Zuid-Holland van me af. Haar vinger zocht de weg in vroeger (‘Waar rijden we nu? Waar zijn we?’) – ze had een andere kaart in haar hoofd.

We raasden over een brug, kilometerslang (‘Dit noemden wij zee, in mijn tijd was dit een dagreis’) en namen de nieuwe weg naar het zuiden (‘Dwars over ons land verdomme’).

We sloegen af, minderden vaart en reden door slaperige dorpen, vaak niet breder dan een modderige weg met links en rechts wat landarbeidershuisjes. De suikerbieten staken al mooi de kop op, hier en daar lagen velden braak, plassen glinsterden in de voren. Ja, soms moest de grond rusten, wist mijn moeder. Een smalle weg, mooi nat zwart in bruine klei, voerde ons langs een provinciepaal met een verweerd wapen, het loof sloeg tegen onze wielen, ik moest vaart minderen uit respect voor het gewas (een eis!), looptempo moest ik rijden. Maar ik kon niet schakelen, haar jas zat weer in de weg en na een por en gedoe met haar stok doemde plotseling een groene muur op – aarden wallen, vervallen vestingwerken en een kop van steen. Kijk, dat was nu het fort – hoog was het, om tegen op te zien. Ze probeerde de kaart op te vouwen en tegelijk naar buiten te kijken. Opgewonden verfrommelde ze de polder tot een prop. Mijn god, wat was het verval len. Ze wees naar twee holle ogen. Daar, daar zwaaide vroeger de loop, de IJzer, zo heette het kanon. In haar tijd kon het nog knallen, om indruk te maken. In haar tijd wees de loop naar het zuiden om de oprukkende Duitsers achter de Belgische grens af te schrikken. ‘We moesten onze neutraliteit bewaken. Nederland was laf en onpartijdig, maar de oorlog kon zo overslaan.’

Ze miste de vlaggen, de vaandels bij de poort, en de mooie wilgen: allemaal gekapt. In haar tijd... Ze wilde haar raampje openen. (‘Hoe werkt dat?’) Ik liet het zakken, een vlaag motregen sloeg naar binnen, de wind plette haar dunne haar, maar ze snoof lachend de dampende aarde op en de zee achter de dijk. ‘Ruik je?’